

**Т.О. ЗІНЧУК, доктор економічних наук, професор
Н.М. КУЦМУС, кандидат економічних наук**

Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу

Мета статті - узагальнити методологічні особливості та практичні закономірності диверсифікації бізнесу на сільських територіях в окремих країнах світу як елементу формування ефективної моделі розвитку сільської економіки.

Методика дослідження. Використано методи: узагальнення, аналізу та синтезу, індукції та дедуції.

Результати дослідження. Встановлено прикладні особливості процесу диверсифікації сільського бізнесу в США, Ізраїлі та країнах ЄС, які підтверджують вихід такої діяльності за межі агробізнесу, що забезпечує багатофункціональний розвиток сільської економіки, а також доводять її ключову роль у забезпеченні життєздатності сільських територій.

Елементи наукової новизни. Новизна полягає у тому, що на основі досвіду досліджуваних країн доведено синергетичний характер існуючих моделей диверсифікації сільського бізнесу, здатність стратегій урізноманітнення діяльності гарантувати підвищення самодостатності фермерських господарств з огляду на задоволення виробничих потреб та зменшення залежності від ринкових коливань.

Практична значущість. Отримані висновки можуть слугувати основою для процесу формування моделі розвитку сільського бізнесу в Україні у контексті існуючих можливостей та загроз сільському розвитку, які мають глобальний характер. Рис.: 1. Бібліогр.: 24.

Ключові слова: бізнес, сільський бізнес, сільська територія, сільська економіка, сільський розвиток, диверсифікація.

Зінчук Тетяна Олексіївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроєкологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: zintshuk@gmail.com

Куцмус Наталія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та європейської інтеграції, Житомирський національний агроєкологічний університет (м. Житомир, Старий бульвар, 7)

E-mail: kutsmusn@ukr.net

Постановка проблеми. Традиційні уявлення та пріоритети розвитку сільської місцевості, які пов'язані переважно з вирощуванням сільськогосподарських культур, з часом зазнають суттєвих змін. Сільська місцевість - це своєрідний «відкритий майданчик» для планування, ведення та втілення новаторських ідей щодо організації сільськогосподарського та несільськогосподарського бізнесу. Завдяки державній підтримці малого й середнього бізнесу, наявності мотивованих працівників, багатим, різноманітним природним ресурсам та іншим стимулюючим можливостям, привабливість підприємницького іміджу сільських територій у розвинених країнах світу зростає і стає сучасною реальністю. Прогрес у розвитку несільськогосподарського бізнесу підтверджується збільшенням чисельності модернізованих фермерських господарств, які демонструють позиції гнучкості у виробничому та невиробничому секторах, наданні послуг,

сприяють соціальному вирівнюванню, а також реалізації основних засад політики сільського розвитку.

Загальними активними чинниками розвитку підприємництва на сільських територіях для багатьох країн світу стають: *по-перше*, поступова інтеграція сільських територій у глобальну економіку з жорсткими умовами конкуренції; *по-друге*, деяке нівелювання значення сільського господарства як галузі виробництва у сільських регіонах з одночасним зростанням ролі «третинної» діяльності та соціально-економічними перетвореннями сільського простору; *по-третьє*, інтенсивність використання «сімейного ресурсу»; *по-четверте*, незмінність принципів кооперації фермерських господарств та її подальше поширення; *по-п'яте*, стабільність та справедливість надання фінансової та технологічної інноваційної допомоги. Проте моделі розвитку сільського бізнесу часто зорієнтовані на його вихід за межі власне сільськогосподарського, мають принципові мотиваційні відмінності формування та ін-

© Т.О. Зінчук, Н.М. Куцмус, 2018

ституційні умови реалізації в різних країнах світу. Їх виявлення та обґрунтування стало ідеєю для наукового пошуку, результати якого викладено у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Організація та ефективне ведення сільського бізнесу властиві парадигмам руральних досліджень у країнах світу та не втрачають актуальності навіть у контексті сучасних мультивекторних аграрних перетворень. З огляду на це теоретичні та методологічні засади розвитку бізнесу на сільських територіях знайшли відображення у працях економістів-аграрників. М. Фортунато та П. Альтер концентрують увагу на тому, що підприємницькі можливості вбудовані не тільки в попередньому досвіді та знаннях підприємця, але і в структурі та природі самого суспільства, його культурі [12]. Саме відмінності у локальній та регіональній культурі, на думку П.А. Джулієн, визначають рівень розвитку бізнесу на окремих територіях [13].

Незважаючи на принципові розбіжності у теоретичних поглядах деяких науковців щодо проблеми розвитку сільського бізнесу, багато із них підтримують ідеї його урізноманітнення, необхідності пошуку синергетичних ефектів між окремими сегментами, відмови від традиційних моделей та методів ведення, що означає його диверсифікацію. Змістовний контекст терміна «диверсифікація» стосовно сільського бізнесу варіюється від нової форми сільськогосподарського виробництва, орієнтованої на нехарчове використання кінцевого продукту [14], «...променя надії на економічне зростання фермерського господарства...» [21, с. 631], до процесу, який передбачає започаткування будь-якого виду діяльності, що приносить дохід та не охоплює всієї діяльності підприємства, але безпосередньо залежить від неї, забезпечуючи економічну вигоду [19]. Водночас *багатовидовою* вважається діяльність власників фермерських господарств, яка здійснюється за їх межами з метою отримання відповідної винагороди. М. Блад вводить поняття багатовидової діяльності із суто економічної / прагматичної в сенситивну площину, характеризуючи його як спосіб розв'язання моральної дилеми між розширенням фермерської діяльності або повним виходом з неї. Окрім того, фермери, що здійснюють багатовидову діяльність, є ентузіастами сільського способу життя, які саме

у такий спосіб об'єднують переваги життя у сільській місцевості та постійної зайнятості у несільськогосподарській сфері [6].

Якщо традиційні дослідження багатовидової діяльності сфокусовано довкола причин її започаткування та наслідків ведення особистісного характеру, то теоретичні підходи до дослідження диверсифікації сільського бізнесу, чинників, що впливають на цей процес, мають як макро-, так і мікрорівневі аспекти. Зокрема, Дж. Девіс та Д. Пірс розмежовують *спонукальні* (зростання чисельності населення; нерівномірний доступ до земельних ресурсів; обмеженість ринків вхідних, зокрема, фінансових ресурсів; низька рентабельність фермерської діяльності; скорочення обсягів природних ресурсів тощо) та *стимулюючі* (вищий рівень продуктивності праці та інвестицій у несільськогосподарському бізнесі, нижчий рівень ризику порівняно з сільськогосподарським виробництвом; прагнення до урбаністичного способу життя, особливо у молоді; генерування доходів для забезпечення матеріальних потреб) чинники [9, с. 3]. Властивим для багатьох досліджень диверсифікації у сільській економіці є розуміння її як *стратегії мінімізації ризиків*, а саме: кліматичних та біологічних; скорочення сільськогосподарської зайнятості та зростання напруги на ринку праці [8]; несприятливих коливань кон'юнктури ринку та рівня прибутковості підприємства, а відтак - соціально-економічної стабільності галузі та сільського розвитку [4].

Отже, теоретичне розуміння диверсифікації сільського бізнесу в науковій площині спирається на численні результати досліджень вітчизняних та іноземних науковців. Водночас її інтеграція з проблематикою розвитку сільських територій, перманентність процесу формування національної моделі політики сільського розвитку зумовлює необхідність подальших досліджень, зокрема, досвіду країн, які демонструють прогресивні результати у розвитку сільського бізнесу з урахуванням ринкових пріоритетів та соціальних викликів.

Мета статті - узагальнити методологічні особливості та практичні закономірності диверсифікації бізнесу на сільських територіях в окремих країнах світу як елементу формування ефективної моделі розвитку сільської економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Сучасна модель диверсифікованої агровиробничої та невиробничої діяльності в країнах з розвинутою економікою пройшла доволі тривалий еволюційний період становлення, а особливості її формування мають певні відмінності. Разом із тим як потенціал фермерства, так і сільських територій формують перспективні напрями розвитку сільської економіки нового змісту, побудовано за ієрархічним принципом: від фермерського господарства до місцевого підприємництва. Якщо підприємництво в аграрній сфері спрямовано на отримання прибутку за рахунок сільськогосподарського виробництва сировини і продуктів харчування, то несільськогосподарське підприємництво у всіх країнах світу, як правило, забезпечує отримання доходів завдяки розвитку торгівлі та обслуговування об'єктів соціально-культурної інфраструктури, сфери комунальних послуг, промислового виробництва на локальному рівні. Питання несільськогосподарського бізнесу завжди знаходилося у полі зору урядів усіх держав з розвинутою економікою та були постійним об'єктом стимулювання розвитку, що може слугувати прикладом для розвитку сільських територій в умовах України, але з урахуванням територіальних, демографічних, соціо-економічних та екологічних, культурних особливостей національної економіки.

Акумуляція та систематизація іноземного досвіду дає змогу розглянути й обґрунтувати результати ведення несільськогосподарського бізнесу, який, по суті, є драйвером розвитку сільської економіки, веде до зростання економічної активності та стабілізації демографічної ситуації, максимально задовольняє потреби сільського населення в справедливому доступі до суспільних благ, позитивно впливає на морально-правовий клімат на сільських територіях. Процеси розвитку села передбачають, насамперед, використання механізмів стимулювання несільськогосподарського бізнесу, державне регулювання процесів розвитку сільських територій, досягнення його збалансованого, стабільного та справедливого рівня. Наведено приклади позитивних перетворень сільського розвитку в окремих країнах світу, спрямованих на диверсифікацію сільського бізнесу.

США. На сільські території припадає 72% загальної території цієї країни, які слугують

місцем проживання для 46,2 млн населення [24]. Сільське населення внаслідок бурхливого розвитку науково-технічного і технологічного прогресу поступово втратило свої домінуючі позиції в сільськогосподарській галузі. Сфера прикладання праці значно розширилася завдяки поширенню різних видів несільськогосподарського бізнесу. Нині безпосередньо фермерським господарюванням зайнято лише 6,5% із 10% сільського населення, яке проживає на фермах.

Сільська економіка США історично спиралася на виробництво сільськогосподарської продукції (фермерство), її переробку, видобуток природних ресурсів, у той час, як збільшення зайнятості упродовж кількох десятиліть у США здебільшого зорієнтовано на сферу послуг [17]. Сільське господарство – основний вид бізнесу на селі. Але в останні майже чотири десятиріччя посилюються тенденції концентрації та скорочення кількості фермерських господарств майже на третину. Водночас середній розмір господарства за цей період зріс від 120 до 220 га, що є результатом політики підтримки ефективності великотоварних підприємств, які перетворюються у великі приватні компанії або корпорації. Кількісні зміни у розмірах фермерських господарств не призвели до зменшення ролі сільського господарства в економіці США. Разом із такою галуззю як гірничодобувна промисловість сільське господарство забезпечує основну частину обсягів виробництва та доходів на сільських територіях.

Нарощування темпів росту у цих секторах стало поштовхом для створення додаткових 130 тис. робочих місць за період 2001-2015 рр. На противагу ситуації у даних галузях, зміни відбулися і на переробних підприємствах, розташованих на сільських територіях. За цей період втрачено понад 700 робочих місць, що негативно позначилося на частці заробітної плати в структурі доходів, яка у 2001 р. становила 19%, у 2015 р. – лише 15%. Незважаючи на зменшення показників зайнятості, сфера переробки залишається точкою зростання доходів сільських територій. Поряд з розвитком бізнесу в переробній сфері, гарантом майже 70% сільських робочих місць виступають три сфери обслуговування: освіта та охорона здоров'я (25%); торгівля, транспорт та комунальні послуги (20%); дозвілля й готельно-ресторанний бізнес (11%) [18].

Аналогічно тенденціям розвитку сільських територій в інших розвинених країнах світу, в США поширена роль сільського туризму як чинника активізації сільських громад. Проте цей процес зазнає суттєвих обмежень через недостатність досвіду роботи локальних лідерів з потоками туристів. Збільшення кількості туристів та їх інтерес до сільських територій змушує знаходити нові можливості та висувати сучасні вимоги до інфраструктурного забезпечення сільської місцевості, умов інформаційної й технологічної організації туристичної діяльності [16].

Традиційною частиною сільського бізнесу в США є багатовидова діяльність фермерів - вже наприкінці 90-х років ХХ ст. робота на фермі була єдиним джерелом доходів лише для 10% американських фермерів, хоча сільськогосподарське виробництво в цій країні є найсучаснішим у світі [23]. Натомість ця тенденція не здатна знівелювати

один із ключових трендів у сільському розвитку США: розбудову сільського бізнесу на засадах радикальних організаційних, інституціональних, соціально-культурних змін. Зважаючи на динамічне зростання попиту у сфері послуг, ознаками реструктуризації сільської економіки стали істотні зміни в структурі сільської зайнятості: її рівень у виробничій сфері в 2015 р. був меншим порівняно з 2001 р. як у відносному, так і в абсолютному вимірах, тоді як загальна зайнятість у сільській місцевості підвищилася майже на 7%. Упродовж 2001-2015 рр. кількість робочих місць у сфері послуг, що надавалися на сільському ринку праці, збільшилася на 27% та досягла 20% у 2015 р. [20]. У цілому прогресивні зміни в структурі сільського бізнесу сприяли посиленню галузевої диференціації за рівнем заробітної плати (рисунок).

Середньорічна заробітна плата працівників у секторах сільського бізнесу США, дол. США

Розвитку бізнесу на сільських територіях США притаманно не лише риси високого рівня диверсифікації. Сучасний сільський бізнес все відчутніше набуває ознак інноваційно-технологічних змін. Підтвердженням цього слугує його активна експансія в енергетичній галузі - нетрадиційні способи видобування природного газу, розвиток вітрової енергетики та виробництво етанолу на основі переробки сільськогосподарських культур (кукурудзи), що гарантує стале збі-

льшення сільської зайнятості. В умовах зростання цінності життя напрям розвитку енергетичної галузі на сільських територіях задовольняє важливий соціальний ефект, оскільки «провокує» умови конкуренції на ринку праці через надання можливостей отримання високого рівня доходу сільському населенню, зайнятому на новостворених підприємствах, яке не володіє спеціальними кваліфікаційними навичками [7].

Отже, на сільських територіях США формується політика розвитку бізнесу, виходячи як із загальносвітових проблем та глобальних викликів, так і спираючись на власний досвід, соціальні потреби сільського населення. Не менше значущим з позиції економічних і соціальних вигід є досвід ведення бізнесу в сільській місцевості такої країни, як Ізраїль.

Політика сільського розвитку цієї країни не має світових аналогів, оскільки формується у надзвичайно складних умовах, зокрема природних. Основним видом бізнесу на сільських територіях залишається високотехнологічне аграрне виробництво з інтенсивним використанням природних ресурсів. Провідними галузями, які слугують своєрідною платформою для розвитку бізнесу, як правило, є птахівництво, тваринництво, рибальство, насінництво. Сільськогосподарський сектор демонструє впевнені успіхи в генній інженерії, НДДКР, освоєнні пустель завдяки сучасним підходам до комп'ютеризації та автоматизації виробничих процесів, а також високому рівню організації праці. Галузь сільського господарства забезпечує 2,4% ВВП та 2% експорту країни; на 93% країна задовольняє населення власним продовольством, імпортуючи лише зерно, олійні культури, м'ясо, каву, какао, цукор. Ізраїль, за підсумками 2017 р., входить у двадцятку країн-імпортерів аграрної продукції України.

Майже половина усієї виробленої сільськогосподарської продукції припадає на кібуци (громади на рівні кооперації), які забезпечують обробіток 41% сільськогосподарських земель та виробництво 80% вовни, 73 — бананів, 67 — картоплі, 60 — молока, 100 — вилуви риби, 50% консервів. Зважаючи на те, що сільське господарство не в змозі гарантувати і підтримувати гідний рівень доходів сільського населення, більшість кібуців спеціалізується на виробництві продукції промислового призначення, меблів, утриманні готелів [1]. Сучасні кібуци володіють промисловими підприємствами, готелями, магазинами, від яких мають доходи всі їхні члени. Вони тримають у своїх руках всю владу і контроль над сільськими територіями.

Традиційною для цієї країни є багатокладність в організації аграрної галузі: гібрид приватних ферм та сільськогосподарських кооперативів у виробничій і збутовій сферах. Процеси постачання і споживання аг-

ропродовольчої продукції реалізуються через кооперативний сектор сільської економіки. Сільськогосподарським кооперативам належить майже $\frac{3}{4}$ усієї виробленої сільськогосподарської продукції. Сільське господарство країни розвивається на основі оренди землі, оскільки 95% земельного фонду країни знаходиться у власності держави, яка не займається виробничою діяльністю у цій галузі. Термін оренди становить 49 років з правом наступного продовження.

Основні зусилля держави спрямовуються на інноваційні трансформації в агропромисловому виробництві та розвиток сільської економіки, збереження соціально-економічної та політичної стабільності. В останні роки у країні реалізуються програми щодо запровадження дуальної освіти в аграрній сфері, конкретної підтримки набуває сфера жіночого підприємництва та екологічні проекти у сільській місцевості. Так, програма тренінгів «MASHAV» має забезпечити сталий розвиток суспільства, економіки та навколишнього середовища. Сфера діяльності програми поширюється безпосередньо на ті напрями економіки, у яких досягнуто найефективніші результати, зокрема, на розвиток сільського господарства і сільських регіонів, громад, управління водними ресурсами, підприємницьку діяльність, інновації, медицину та охорону здоров'я, права жінок й освіту [3].

Життєдіяльність сільських територій Ізраїлю відбувається під впливом проблем соціально-економічного характеру: девальвації ідейних основ кібуцного устрою, боргових криз, відтоку молоді, зниження народжуваності тощо. Саме через організацію такого типу господарювання успішно долалися проблеми економічної депресії періоду 2001-2002 рр. та продовжують збільшуватися темпи зростання доходів, що випереджають середні по країні.

Одним із перспективних напрямів диверсифікації бізнесу й, водночас, розвитку сільських територій вважається сільський туризм, який поширено в північних периферійних сільських районах і надзвичайно швидко розвивається завдяки природним перевагам сільської місцевості (прохолодному клімату, багатим водним ресурсам та різноманіттю рослинного світу). Сільський туризм розглядається як невід'ємна складова комплексного розвитку сільської еконо-

міки, яка частково компенсує зниження доходів сільського населення [2].

Уряд Ізраїлю всіляко підтримує процеси, пов'язані зі створенням робочих місць у віддалених сільських регіонах країни. Наприклад, рівень місячної державної допомоги на 1 фірму може становити до 1100 дол. США. На фінансову підтримку з боку держави можуть розраховувати також працівники з особливими потребами (інваліди, батьки-одинаки тощо). Загальна ставка оподаткування в Ізраїлі сягає 30,5%, податок на додану вартість - 16%. Певні преференції у вигляді державних дотацій та гарантій діють для іноземних інвесторів у інноваційно привабливих сферах: сільському господарстві, харчовій промисловості, у галузі високих технологій, системі безпеки. Наприклад, держава компенсує до 50% вартості науково-технічних розробок та досліджень за умови національної належності фірм малого і середнього бізнесу.

Традиційно стало розвивається бізнес на сільських територіях країн-членів ЄС. Багато європейських фермерів в умовах коливання цін на основні види сільськогосподарської продукції та високої волатильності аграрних ринків, заборони імпорту з боку Росії, загального зниження ціни на молоко й свинину, уповільнення темпів економічного зростання та суттєвого обмеження доступу до капіталу намагаються знайти ефективну стратегію виживання. Дієвий спосіб стабілізувати або збільшити свій дохід є започаткування несільськогосподарської діяльності на основі використання потенціалу фермерського господарства. За таким принципом на базі ферми можливий широкий спектр видів діяльності - від забезпечення умов для туристичного проживання до біоенергетики. Ситуація щодо диверсифікації діяльності фермерів є досить гетерогенною в ЄС: надзвичайно поширена в окремих країн-членів практично не спостерігатися в інших.

У межах політики сільського розвитку ЄС потужною є підтримка диверсифікації сільського бізнесу діяльності як передумови формування конкурентоспроможного європейського аграрного сектору та сільської економіки. Тому сільські підприємці, які намагаються реалізувати проекти диверсифікації, мають можливість використовувати для реалізації своїх ідей допомогу від Європейського сільськогосподарського фонду розвитку у розмірі до 70 тис. єв-

ро або отримати допомогу у формі підтримки інвестицій [11]. Рішення щодо вибору конкретного виду несільськогосподарської діяльності фермерів залежить від різних чинників: розміру господарства; його спеціалізації та місцезнаходження; індивідуальних характеристик фермера чи інших членів його сім'ї (вік, рівень освіти тощо), локальних умов, потенційних ринків і т.д.

Нині 5,2% усіх фермерських господарств у ЄС є диверсифікованими. У таких країнах, як Болгарія, Італія, Іспанія, Греція, Польща, Кіпр, Литва, Мальта та Румунія ця частка менш контрастна порівняно з іншими країнами-членами ЄС. Наприклад, у Данії 52% фермерських господарств урізноманітнили сільськогосподарську діяльність альтернативними видами; в Австрії їх частка становить 37,3%, у Швеції - 33,8, Німеччині - 31 та Фінляндії - 26%. У цілому диверсифіковані фермерські господарства в ЄС виробляють 18,9% сільськогосподарської продукції. Так, Литва має найменшу частку господарств з альтернативними видами діяльності, які приносять дохід - 0,8%, але при цьому вони виготовляють 7,4% традиційної сільськогосподарської продукції.

Найпоширенішими видами альтернативної сільськогосподарської діяльності вважаються роботи за контрактами: обробка деревини, переробка сільськогосподарської продукції та виробництво енергетичних ресурсів. За результатами дослідження, яке ініціюється й провадиться Євростатом за десятирічний період [5], агротуризм є домінуючим елементом у стратегії диверсифікації фермерських господарств у таких країнах, як Великобританія, Ірландія, Іспанія, Нідерланди, Польща та Франція. Зокрема, у Франції з-поміж 48 320 ферм, кожна четверта розвиває туристичний бізнес. В Італії, де лише 5% від усіх фермерських господарств ведуть несільськогосподарську діяльність, агротуризм також є доволі поширеним - 19 300 ферм приймають туристів, особливо в Тоскані та провінції Больцано.

Спираючись на дослідження практичних особливостей розвитку несільськогосподарського бізнесу на рівні фермерських господарств в країнах-членах ЄС [9; 10; 11; 22] можна виокремити такі результати даного процесу: 1) туристична модель диверсифікації діяльності має інтегрований характер щодо всіх напрямів діяльності та дає змогу отримувати власникам фермерських госпо-

дарств синергетичний ефект у бізнесі; 2) за допомогою поєднання двох процесів - виробництва сировини та її переробки на готовий продукт - в умовах фермерських господарств формуються переваги вертикальної диверсифікації й створюється конкурентоспроможний на ринку кінцевий продукт; 3) доповнення традиційної сільськогосподарської діяльності особливою філософією бізнесу (екологічність виробництва, просування локальних культурних цінностей та продуктів, принад території тощо) приваблює у сільську місцевість численних туристів і позитивно впливає не лише на розвиток безпосередньо фермерства, а й громади в цілому; 4) використання можливостей біоенергетики в межах стратегії диверсифікації агробізнесу є ефективним напрямом підвищення самодостатності фермерських господарств з погляду задоволення енергетичних потреб і зменшення залежності від коливань цін на енергоринку, а також утилізації відходів виробництва; 5) розвитку несізьськогосподарського бізнесу активно сприяє кооперація дрібних товаровиробників. Водночас система фінансової підтримки сільськогосподарських товаровиробників, сформована в межах Спільної аграрної політики ЄС (САП ЄС), є чинником, який демотивує фермерів щодо несізьськогосподарської діяльності [15].

Отже, диверсифікація діяльності фермерських господарств у ЄС - важливий інструмент забезпечення їх прибутковості, особливо в умовах ментальної неготовності фермерів полишити сферу сільського господарства. Поєднання різних варіантів отримання фермерами доходу дає змогу не лише ефективним чином використовувати їх економічний потенціал, а й мінімізувати ризики господарювання за умови мінливості

Список бібліографічних посилань

1. *Bimber O. A.* Ізраїльські кібуци - сто років історії. Трансформація сільського господарства та села: ювілейний зб. наук. ст. / заг. ред. Ю. Е. Губені. Львів : ЛНАУ, 2010. С. 256-261.
2. Израиль: доходы от туризма - 40 миллиардов. URL : http://mignews.com/news/travel/world/090114_173204_98898.html.
3. Про MASHAV. URL: <http://embassies.gov.il/kiev/mashav/Pages/AboutMASHAV.aspx>.
4. *Ткачук В. І.* Диверсифікація аграрного підприємництва : монографія. Житомир : ЖНАЕУ, 2011. 268 с.
5. Agricultural census 2010. URL : http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_2010.

ринкового середовища, реалізувати динамічну операційну стратегію розвитку. З метою підтримки розвитку та диверсифікації сільського бізнесу у багатьох європейських країнах функціонують спеціалізовані державні органи з достатніми ресурсними можливостями та повноваженнями.

Висновки. Підприємницький досвід у різних країнах світу, незалежно від їх географічного місцезнаходження, політичного устрою, має свої національні риси та ментальні особливості, постійно удосконалюється у науково-методологічному та прикладному напрямах, втілює нові ідеї й узагальнює існуючі стратегії розвитку, наповнені сучасним змістом. Тим самим доводиться парадигма багатофункціональності сільських територій, об'єктивно змінюється система поглядів у межах вирішення проблем сільськогосподарського виробництва. Процеси розвитку села передбачають використання механізмів стимулювання несізьськогосподарського бізнесу, державного регулювання і впровадження механізму розвитку сільських територій з метою досягнення їх збалансованості та привабливості. На зміну проблемам подолання бідності, які були пріоритетними наприкінці ХХ ст. і які в основному вирішені, приходить нова філософія створення життєздатних і сталих сільських спільнот, що свідчить про безальтернативність диверсифікації сільського бізнесу, його економічну та соціальну мотивацію. З одного боку, це ключовий вектор підвищення ефективності використання ендогенного потенціалу сільських територій, з іншого - форма реалізації креативних задумів основних учасників бізнесу, сільських підприємців, для яких сфера прикладання праці виступає стимульним чинником особистої самореалізації.

References

1. Bitter, O.A. (2010). Izraelski kibutz - sto rokov istorii [Israeli Kibbutz - One Hundred Years of History]. *Transformatsiia silskoho hospodarstva ta sela: yuvileinyi : [zb. nauk. st.] - Transformation of agriculture and countryside: the jubilee: [col. of science art.]*. Yu.E. Hubeni (Ed.). Lviv: LNAU [In Ukrainian].
2. Izrail': dohody ot turizma - 40 milliardov [Israel: Tourism revenue is 40 billion]. *Mignews*. Retrieved from: http://mignews.com/news/travel/world/090114_173204_98898.html [In Russian].
3. Pro MASHAV [About MASHAV]. (n.d.). *Posolstvo Izrailiu v Ukraini*. Retrieved from: <http://embassies.gov.il/kiev/mashav/Pages/AboutMASHAV.aspx> [In Ukrainian].

6. Blad M. Pluriactivity of farming families - old phenomenon in new times. *Rural Areas and Development*. 2010. № 7. Pp. 155-160.
7. Brown J., Weber J., Wojan T. Emerging Energy Industries and Rural Growth. *USDA, Economic Research Report*. 2013. № 159. 53 p.
8. Chaplin H., Davidova S., Gordon M. Agricultural adjustment and the diversification of farm household and corporate farms in Central Europe. *Journal of rural studies*. Vol. 20, Issue 1. 2004. P. 61-77.
9. Davis J., Pearce D. The Non-Agricultural Rural Sector in Central and Eastern Europe. *Natural Resources Institute Report*. 2001. № 2630. 23 p.
10. De Dobbelaere A., De Keulenaere B., De Mey J., Lebuf V., Meers E., Ryckaert B., Schollier C. and Van Driessche J. Small-scale anaerobic digestion: Case studies in Western Europe. *Enerpedia*. 2015. 20 p.
11. Farm diversification in the EU / European Parliament Briefing. April, 2016. 8 p.
12. Fortunato M., Alter T. Culture and entrepreneurial opportunity in high- and low-entrepreneurship rural communities. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*. Vol. 10, No. 4. 2016. P. 447-476.
13. Julien P.-A. A Theory of Local Entrepreneurship in the Knowledge Economy. *Edward Elgar Publishing*, 2007. 336 p.
14. Kremen C., Iles A., Bacon C. Diversified farming systems: an agroecological, systems-based alternative to modern industrial agriculture. *Ecology and Society* - 2012. Vol. 17(4):44. URL : <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05103-170444>.
15. Pastusiak R., Jasiniak M., Soliwoda M., Stawska J. What may determine the off-farm income? A review. *Agricultural Economics*. 2017. Vol. 63, № 8. P. 380-391.
16. Popp L., McCole D. Understanding tourists' itineraries in emerging rural tourism regions: the application of paper-based itinerary mapping methodology to a wine tourism region in Michigan. *Current issues in tourism*. 2016. Vol. 19, № 10. P. 988-1004.
17. Raymond L., David R., Ison L. Agricultural extension and rural development: breaking out of traditions: a second-order systems perspective. *Cambridge University Press*, 2000. 234 p.
18. Rural America At A Glance - 2017 Edition /United States Department of Agriculture Economic Research Service. *Economic Information Bulletin*. 2017. №182. 6 p.
19. Rural Development in the European Union: Statistical and Economic Information: Report 2013. European Commission, 2013. 390 p.
20. Rural Manufacturing at a Glance, 2017 Edition. USDA, Economic Information Bulletin 177. 2017. 6 p. URL : <https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/84758/eib-177.pdf?v=42962>.
21. Shiyani R., Pandya H. Diversification of Agriculture in Gujarat: A spatio-temporal analysis. *Indian Journal of Agricultural Economics*. 1998. Vol. 53. No. 4. P. 627-639.
22. Toader M., Roman G. Family farming - examples for rural communities development. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*. 2015. № 6. P. 89-94.
23. Tomczak F. Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej. *Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza*, Warszawa, 2004. 481 p.
24. Vilsack T. United States rural policy: Increasing opportunities and improving the quality of life of rural communities. In: *OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies*. OECD Publishing, Paris, 2016. 301 p.
4. Tkachuk, V.I. (2011). *Dywersyfikatsiia ahrarnoho pidpriemnytstva: monohrafiia [Diversification of agrarian entrepreneurship: monograph]*. Zhytomyr: ZhNAEU [In Ukrainian].
5. Agricultural census. (2010). *Eurostat*. Retrieved from: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Agricultural_census_2010 [In English].
6. Blad, M. (2010). Pluriactivity of farming families - old phenomenon in new times. *Rural Areas and Development*, 7, 155-160 [In English].
7. Brown, J., Weber, J. & Wojan, T. (2013). Emerging energy industries and rural growth. *USDA, Economic Research Report*, 159, 1-53 [In English].
8. Chaplin, H., Davidova, S. & Gordon, M. (2004). Agricultural adjustment and the diversification of farm household and corporate farms in Central Europe. *Journal of rural studies*, 20 (1), 61-77 [In English].
9. Davis, J. & Pearce, D. (2001). The non-agricultural rural sector in Central and Eastern Europe. *Natural Resources Institute Report*, 2630, 1-23 [In English].
10. De Dobbelaere, A., De Keulenaere, B., Lebuf, V., Meers, E., Ryckaert, B., Schollier, C. & Van Driessche, J. (2015). *Small-scale anaerobic digestion: Case studies in Western Europe*. Rumbek, Inagro [In English].
11. EPRS (2016). Farm diversification in the EU. *European Parliament Briefing*, 1-8 [In English].
12. Fortunato, M. & Alter, T. (2016). Culture and entrepreneurial opportunity in high- and low-entrepreneurship rural communities. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, 10(4), 447-476 [In English].
13. Julien, P.-A. (2007). *A Theory of Local Entrepreneurship in the Knowledge Economy*. Cheltenham, Edward Elgar Publishing [In English].
14. Kremen, C., Iles, A. & Bacon, C. (2012). Diversified farming systems: an agroecological, systems-based alternative to modern industrial agriculture. *Ecology and Society*, 17(4), 44. Retrieved from: <http://dx.doi.org/10.5751/ES-05103-170444> [In English].
15. Pastusiak, R., Jasiniak, M., Soliwoda, M. & Stawska, J. (2017). What may determine the off-farm income? A review. *Agricultural Economics*, 63(8), 380-391 [In English].
16. Popp, L. & McCole, D. (2016). Understanding tourists' itineraries in emerging rural tourism regions: the application of paper-based itinerary mapping methodology to a wine tourism region in Michigan. *Current issues in tourism*, 19(10), 988-1004 [In English].
17. Raymond, L., David, R. & Ison, L. (Eds.) (2000). *Agricultural extension and rural development: breaking out of traditions: a second-order systems perspective*. Cambridge: Cambridge University Press [In English].
18. Rural America at a glance - 2017 edition. (2017). *Economic Information Bulletin*, 182, 6 [In English].
19. *Rural development in the European Union: statistical and economic information: report 2013*. (2013). Brussel: European Commission [In English].
20. Rural manufacturing at a glance: 2017 Edition. (2017). *Economic Information Bulletin*, 177. Retrieved from: <https://www.ers.usda.gov/webdocs/publications/84758/eib-177.pdf?v=42962> [In English].
21. Shiyani, R. & Pandya, H. (1998). Diversification of agriculture in Gujarat: A spatio-temporal analysis. *Indian Journal of Agricultural Economics*, 53(4), 627-639 [In English].
22. Toader, M. & Roman, G. (2015). Family farming - examples for rural communities development. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*, 6, 89-94 [In English].
23. Tomczak, F. (2004). *Od rolnictwa do agrobiznesu. Transformacja gospodarki rolniczo-żywnościowej w Stanach Zjednoczonych Ameryki Północnej*. Warszawa, Szkoła Główna Handlowa Oficyna Wydawnicza [In Polish].
24. Vilsack, T. (2016). United States rural policy: Increasing opportunities and improving the quality of life of rural communities. *OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies*. Paris: OECD Publishing [In English].

Zinchuk T.O., Kutsmus N.M. Business diversification in rural areas: international experience

The purpose of the article is to generalize methodological peculiarities and practical patterns of business diversification in rural areas in some foreign countries as an element of forming an effective economic model of rural development.

Research methodology. In the research process have been used such scientific methods as generalization, analysis and synthesis, induction and deduction.

Research results. According to the research results, applied peculiarities of the diversification of rural business in the United States, Israel and EU countries have been discovered, which confirm that such activities are more than just agribusiness; it provides multi-functional development of the rural economy, and also proves its key role in ensuring the viability of rural areas.

Elements of scientific novelty. Based on the experience of the researched countries, synergetic nature of the existing models of rural business diversification, and ability of the diversification strategies to ensure self-sufficiency of farms in terms of meeting production needs and reducing dependence on market fluctuations have been proved.

Practical significance. The obtained results of the research can serve as the basis for the process of forming the development model of rural business in Ukraine in the context of existing opportunities and threats of rural development, which are of global nature. Figs.: 1. Refs.: 24.

Keywords: business, rural business, rural area, rural economy, rural development, diversification.

Zinchuk Tetyana Oleksiyivna - doctor of economic sciences, professor, head of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)
E-mail: zintshuk@gmail.com

Kutsmus Nataliia Mykolaivna - candidate of economic sciences, associate professor (docent) of the department of international economic relations and European integration, Zhytomyr National Agroecological University (7, Staryi bld., Zhytomyr)
E-mail: kutsmusn@ukr.net

Зинчук Т.А., Куцмус Н.Н. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: опыт стран мира

Цель статьи - обобщить методологические особенности и практические закономерности диверсификации бизнеса на сельских территориях в отдельных странах мира как элемента формирования эффективной модели развития сельской экономики.

Методика исследования. Использованы методы: обобщения, анализа и синтеза, индукции и дедукции.

Результаты исследования. Установлены прикладные особенности процесса диверсификации сельского бизнеса в США, Израиле и странах ЕС, подтверждающие выход такой деятельности за пределы агробизнеса, что обеспечивает многофункциональный развитие сельской экономики, а также доводит ее ключевую роль в обеспечении жизнеспособности сельских территорий.

Элементы научной новизны. Новизна состоит в том, что на основе опыта исследуемых стран доказано синергетический характер существующих моделей диверсификации сельского бизнеса, способность стратегий разнообразия деятельности обеспечивать повышение самодостаточности фермерских хозяйств с позиции удовлетворения производственных нужд и уменьшения зависимости от рыночных колебаний.

Практическая значимость. Полученные выводы могут служить основой для процесса формирования модели развития сельского бизнеса в Украине в контексте существующих возможностей и угроз сельскому развитию, которые имеют глобальный характер. Илл.: 1. Библиогр.: 24.

Ключевые слова: бизнес, сельский бизнес, сельская территория, сельская экономика, сельское развитие, диверсификация.

Зинчук Татьяна Алексеевна - доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: zintshuk@gmail.com

Куцмус Наталья Николаевна - кандидат экономических наук, доцент кафедры международных экономических отношений и европейской интеграции, Житомирский национальный агроэкологический университет (г. Житомир, Старый бульвар, 7)
E-mail: kutsmusn@ukr.net

Стаття надійшла до редакції 19.03.2018 р.

Фахове рецензування: 02.04.2018 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Зінчук Т. О., Куцмус Н. М. Диверсифікація бізнесу на сільських територіях: досвід країн світу. *Економіка АПК*. 2018. № 4. С. 19-27.

*